

Boris Tušek*
Ana Klikovac**

UDK 657.631.8(497.5)
JEL Classification K42, M42
Prethodno priopćenje

ANALIZA MOGUĆIH MODELA FORENZIČNE REVIZIJE U REPUBLICI HRVATSKOJ

U posljednjem se desetljeću uz eksterne revizore razvila i nova grana revizijske profesije, a to je forenzična revizija. U ovom se radu pobliže objašnjava pojam forenzične revizije temeljem usporedbe definicija različitih autora. Svrha je ovoga rada detaljnije analizirati nekoliko različitih modela provođenja forenzične revizije za subjekte od javnog interesa, te razmotriti perspektive uvođenja forenzične revizije u hrvatsku praksu. Temeljem provedenog empirijskog istraživanja u Republici Hrvatskoj utvrđeno je da ispitanici smatraju kako je iznenadna forenzična revizija učinkovita u sprečavanju i otkrivanju prijevара za poduzeća od javnog interesa, čime je potvrđena hipoteza ovoga rada. Također, u ovom se radu navode potrebni preduvjeti za uvođenje forenzične revizije u hrvatskom gospodarstvu, ali i trenutna ograničenja u razvoju te profesije u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: forenzična revizija, revizija financijskih izvještaja, otkrivanje prijevара, sprečavanje prijevара

1. Uvod

Obuhvat i sadržaj revizije financijskih izvještaja je kompleksan i izrazito dinamičan, pa revizija financijskih izvještaja kao instrument uspješnog donošenja

* B. Tušek, prof. dr. sc., Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet - Zagreb (E-mail: btusek@efzg.hr)

** A. Klikovac, dr. sc., Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta (E-mail: ana.klikovac@zsem.hr)

Rad je primljen u uredništvo 10. 1. 2012., a prihvaćen je za objavu 18. 3. 2013.

poslovnih odluka u današnjim uvjetima poprima novi sadržaj, šireći granice tradicionalnog koncepta prema suvremenom kojeg, uz ostalo, karakterizira proširenje revizijskih usluga i zahtjeva koje postavljaju korisnici. U tom kontekstu u posljednjih nekoliko godina sve se više pažnje posvećuje području otkrivanja prijevара i forenzičnoj reviziji. U svijetu se interni i eksterni revizori sve više odlučuju na stručnu specijalizaciju i stjecanje certifikata u području otkrivanja prijevара. Svjetski priznati certifikat u tom području izdaje američko Udruženje ovlaštenih ispitivača prijevара (ACFE) koje broji više od 50.000 članova iz oko 140 zemalja svijeta. No, certifikat je u SAD-u moguće steći i kod drugih organizacija. Primjerice, American College of Forensic Examiners Institute (ACFEI) izdaje certifikat ovlaštenog forenzičnog računovođe (Cr.FA), a National Association of Certified Valuators and Analysts (NACVA) izdaje certifikat ovlaštenog forenzičnog i financijskog analitičara (CFFA).

Upravo se forenzična revizija u novijoj literaturi iz područja računovodstva i revizije sve više spominje kao jedna od značajnih mjera sprečavanja i otkrivanja prijevара (DiPiazza et al., 2006; Singleton et al., 2006; Silverstone i Sheetz, 2007; Crumbley, Heitger i Smith, 2007; Wells, 2008; Albrecht et al., 2009). U literaturi međutim nisu jasno razlučeni pojmovi koji se koriste za takvu praksu otkrivanja prijevара, niti za osobe koje provode takve istrage ili revizije. Tako se u literaturi za praksu otkrivanja prijevара koju provode ovlašteni specijalisti koriste pojmovi forenzično računovodstvo (engl. *Forensic Accounting*), računovodstvo prijevара (engl. *Fraud Accounting*), revizija prijevара (engl. *Fraud Auditing*), forenzična revizija (engl. *Forensic Audit*), istraga prijevара (engl. *Fraud Investigation*) te ispitivanje prijevара (engl. *Fraud Examination*). Nažalost, ti se pojmovi često koriste kao sinonimi ili su nedovoljno jasno definirani u literaturi. Naime, iako neki autori detaljno obrazlažu značenja tih pojmova, ni takva objašnjenja ne razlučuju dovoljno jasno koji je opseg takve istrage ili revizije, tko je provodi i koji su zadaci koje provode takvi revizori ili ispitivači. U nastavku će se metodom komparacije usporediti definicije različitih autora o forenzičnoj reviziji i srodnim pojmovima. Cilj je razmatranja tih definicija razgraničiti te pojmove i izraziti osobni stav autora o tome što je forenzična revizija.

U okvirima računovodstvene i revizijske prakse Republike Hrvatske jasno se razlučuju pojmovi „računovođa“ i „revizor“, dok se u američkoj literaturi i praksi pojam „accountant“ povezuje i s revizijom financijskih izvještaja. Naime, revizori ovlaštenje za obavljanje revizije dobivaju stjecanjem certifikata ovlaštenog javnog računovođe (CPA – engl. *Certified Public Accountant*), a za revizorske tvrtke često se koristi naziv „accounting firms“, odnosno računovodstvene tvrtke. U Republici Hrvatskoj to nije praksa, pa nije prikladno ni koristiti pojam računovodstvo za aktivnosti koje su srodne poslovima revizije. Pojam „forensic accounting“ stoga je prikladno na hrvatski jezik prevesti kao „forenzična revizija“, a ne kao „forenzično računovodstvo“.

Singleton et al. (2006) nastoje razlučiti pojmove revizija prijevare (engl. *Fraud Auditing*) i forenzična revizija (engl. *Forensic Accounting*). Prema njihovom viđenju, forenzična je revizija širi pojam od revizije prijevare, odnosno revizija prijevare je podskup forenzične revizije. Reviziju prijevare oni definiraju kao „specijaliziran pristup i metodologija u otkrivanju prijevare, odnosno revizija u kojoj se traže dokazi o postojanju prijevare.“ (Singleton et al., 2006., str. 3-4). Forenzičnu reviziju oni zatim definiraju kao „(...) opsežnu istragu prijevare koja uključuje reviziju računovodstvenih zapisa s ciljem dokazivanja ili pobijanja sumnje o nastanku prijevare.“ (Singleton et al., 2006., str. 43.). Tako definirana forenzična revizija uključuje i proces intervjuiranja stranki povezanih s prijevaram, a po potrebi uključuje i svjedočenje na sudu. Forenzičnu reviziju provodi forenzični revizor (engl. *Forensic Accountant*), „iskusan, educiran i upoznat s različitim procesima istrage prijevare: kako učinkovito provoditi intervju (posebice s osumnjičenikom), kako sastaviti izvješće za sud, kako svjedočiti na sudu te kako funkcionira pravni sustav.“ (Singleton et al., 2006). S druge strane, Singleton et al. (2006) navode da su revizori prijevare „revizori koji posjeduju stavove, značajke, vještine, znanje i iskustvo koje ih čini stručnjacima za otkrivanje i dokumentiranje prijevare u poslovnim knjigama.“ (Singleton et al., 2006). Oni navode da se forenzični revizor uključuje u istragu nakon revizora prijevare te da on „doprinosi prevođenju složenih financijskih transakcija u pojmove koje može razumjeti i običan laik. Forenzični je revizor stručnjak u računovodstvu i reviziji, kao i u kaznenoj istrazi, intervjuiranju, sastavljanju izvješća te svjedočenju na sudu.“ (Singleton et al., 2006). Može se zaključiti da se osnovna razlika u ulogama forenzičnog revizora i revizora prijevare očituje u tome što forenzični revizor djeluje reaktivno na prijevare, dok je revizor prijevare uključen i u otkrivanje i u sprečavanje prijevare, dakle djeluje i reaktivno i preventivno. No, Crumbley, Heitger i Smith (2007) ipak navode da forenzični revizor može također biti angažiran i za sprečavanje prijevare.

Rezaee et al. (2002) navode da praksa forenzične revizije uključuje: „(1) savjetovanje kao potporu u sudskom sporu, (2) svjedočenje na sudu, (3) istragu prijevare.“ (Rezaee et al., 2002). AICPA navodi da se forenzična revizija sastoji od dvije vrste usluga a to su: (1) usluge povezane sa sudskim sporom u kojem forenzični revizor sudjeluje kao ekspert ili savjetnik te (2) usluge provođenja istrage koje mogu uključivati svjedočenje na sudu (Forensic and Litigation Services Committee and Fraud Tasks Force, 2004). Prema Rezaee (2002), ispitivanje prijevare (engl. *Fraud Examination*) može se definirati kao „praksa otkrivanja podataka i analize tijekom koje je prisutna sumnja i skepticizam da je možda počinjena prijevare i kršenje s time povezanih pravila i propisa. Istraga uključuje primjenu poslovnih, računovodstvenih i pravnih načela, pravila i tehnika za financijska i pravna područja u istrazi.“ (Rezaee, 2002). Udruženje ovlaštenih ispitivača prijevare (ACFE) definira forenzičnu reviziju kao „(...) korištenje profesionalnih računovodstvenih vještina u slučajevima kada postoji potencijalna ili stvarna građanska ili kaznena parnica, te

uključuje općeprihvaćena računovodstvena načela i revizijska načela, utvrđivanje izgubljene dobiti, prihoda, imovine ili štete, procjenu internih kontrola, prijevare i bilo koju drugu potrebu za uključivanjem računovodstvenog stručnjaka u pravni sustav.“ (ACFE). S obzirom na to da engleska riječ „forensic“ znači „prikladno za korištenje na sudu ili u javnoj raspravi“ (ACFE), prema svim prethodno navedenim definicijama može se zaključiti da se osnovna razlika između forenzičnog revizora i revizora prijevare ne očituje na temelju njihovog proaktivnog ili reaktivnog djelovanja, već u odnosu na mogućnost svjedočenja na sudu u svojstvu svjedoka, a što je svojstveno samo forenzičnom revizoru.

Vona (2008) umjesto pojma forenzične revizije koristi pojam istraga prijevare (engl. *Fraud Investigation*) te navodi kako se razlika između revizije i istrage očituje u primjeni standarda i postupaka. Revizija se temelji na revizijskim i računovodstvenim načelima, politikama i procedurama, dok se istraga temelji na pravilima i postupcima koje regulira kazneno i građansko pravo. Također smatra da revizori u provođenju revizije prijevare trebaju razmatrati cilj revizije i poduzimati aktivnosti s ciljem podnošenja slučaja na sudu, pri čemu se odvija „nevidljiv prijelaz iz revizije u istragu“ (Vona, 2008).

Na temelju razmatranja definicija navedenih pojmova, ovdje se mogu sumirati osnovne značajke forenzične revizije: (1) provodi se uglavnom reaktivno, na osnovi sumnji ili dojave da je prijevare počinjena, (2) provode je eksterni specijalisti u angažmanu otkrivanja prijevare, (3) angažman se ugovara između forenzičnog revizora i poduzeća koje je žrtva prijevare, (4) cilj je forenzične revizije otkrivanje prijevare i njezinih počinitelja, ili pobijanje sumnje o njezinom nastanku, (5) tijekom forenzične revizije nužno je voditi računa o prihvatljivosti prikupljenih dokaza na sudu, (6) konačni je ishod forenzične revizije podizanje sudske tužbe protiv počinitelja prijevare, (7) forenzični revizor može svjedočiti na sudu u svojstvu svjedoka u sudskoj parnici, pri čemu on iznosi nalaze iz svog izvješća, (8) u izvješću forenzičnog revizora ne navodi se mišljenje već isključivo činjenice.

Iz svega navedenog, forenzična revizija može se definirati kao opsežna istraga računovodstvenih i drugih zapisa koju provode neovisne i stručne osobe s ciljem otkrivanja prijevare ili otklanjanja sumnji u nastanak prijevare, pri čemu se prikupljaju dokazi upotrebljivi u sudskoj parnici, a koje ispitivač po potrebi prezentira na sudu.

Temeljem provedenog sekundarnog istraživanja relevantne domaće i strane (uglavnom američke) literature u području forenzične revizije i otkrivanja prijevare, utvrđeno je kako je isto područje skromno obrađeno u domaćoj literaturi, te kako u Republici Hrvatskoj ne postoje osobe s položenim ispitom ovlaštenog ispitivača prijevare, pa se stoga pojavila potreba za provođenjem empirijskog istraživanja o korisnosti uvođenja forenzične revizije u hrvatskom gospodarstvu. Za daljnje razmatranje istog u hrvatskom gospodarstvu, nužno je prvo razmotriti nekoliko

različitih modela koje je moguće primijeniti u praksi, razmotriti ograničenja u njihovoj primjeni te utvrditi najprikladniji model forenzične revizije. U nastavku rada navodi se rasprava o nekoliko mogućih modela. Također, ovdje su u radu prikazani rezultati empirijskog istraživanja¹ provedenog u Republici Hrvatskoj u razdoblju od početka listopada do kraja prosinca 2010. godine, kao i zaključci izvedeni temeljem izučavanja relevantne literature u području forenzične revizije.

2. Organizacijske pretpostavke procesa forenzične revizije kao mjere sprečavanja i otkrivanja prijevара

U ovom će se dijelu rada istražiti mogućnost uvođenja forenzične revizije kao mjere sprečavanja i otkrivanja prijevара. Pri tom će se razmotriti prednosti i nedostaci pet mogućih modela uvođenja forenzične revizije, a to su: uključivanje forenzičnog revizora u tim revizora prilikom redovite godišnje revizije financijskih izvještaja, uvođenje obvezne forenzične revizije za sve subjekte od javnog interesa, uvođenje iznenadne forenzične revizije prema načelu slučajnog izbora za sve subjekte od javnog interesa, provođenje reaktivne ili proaktivne forenzične revizije na zahtjev dioničara te provođenje forenzične revizije na osnovi dojave ili sumnje u postojanje prijevара.

2.1. Forenzična revizija kao dio procesa revizije financijskih izvještaja

Vijeće o učinkovitosti revizije (engl. *Panel on Audit Effectiveness*) američkog Odbora za javni nadzor je u ožujku 2000. godine u svom izvješću predlagalo da revizori trebaju tijekom revizije provoditi postupke „forenzične prirode“ tijekom svake revizije financijskih izvještaja i u svim fazama revizije (Public Oversight Board, 2000.). Međutim, važno je istaknuti da takva revizija ne predstavlja reviziju prijevара već reviziju financijskih izvještaja uz pojačani profesionalni skepticizam da postoji prijevара. Istraživanje DiGabriele (2009.) potvrđuje potrebu uvođenja forenzične revizije u okviru angažmana revizije financijskih izvještaja te navodi da revizori trebaju steći dodatne kvalifikacije u području vještina koje su inače svojstvene forenzičnim revizorima. Chukwunedu i Okoye (2011.) potvrdili su tezu da primjena tehnika koje se uobičajeno koriste u forenzičnoj reviziji utječe na povećanje sposobnosti revizora da otkrije prijevара tijekom revizije financijskih izvještaja.

¹ Empirijsko istraživanje provedeno je u razdoblju od početka listopada do kraja prosinca 2010. godine na tri različite ciljane populacije: dionička društva, dioničari dioničkih društava i aktivni ovlaštani revizori prema registru Hrvatske revizorske komore.

AICPA-ov je Odbor za revizijske standarde 2002. na temelju preporuka Vijeća o učinkovitosti revizije razvio standard o financijskim prijevarama, Revizijski standard 99., *Razmatranje prijevare u reviziji financijskih izvještaja*, a PCAOB je kasnije usvojio taj standard pri preuzimanju obveze donošenja revizijskih standarda prema Zakonu Sarbanes-Oxley. U tom je standardu navedeno da revizor može angažirati forenzičnog specijalista tijekom revizije financijskih izvještaja (PCAOB, 2007.). Prema Scheck i Scheck (2008.), neovisni revizor može angažirati forenzičnog revizora nakon što je tijekom revizije financijskih izvještaja utvrđeno da financijski izvještaji poduzeća sadrže značajna pogrešna prikazivanja. U tom slučaju forenzični revizori osiguravaju provođenje prikladnih procedura tijekom daljnjih ispitivanja.

Međunarodni revizijski standardi, koji se obvezno koriste u Europskoj uniji i u Republici Hrvatskoj, predviđaju korištenje usluga neovisnih i stručnih eksperata u reviziji financijskih izvještaja (MRevS 620). Iako se u standardima ne spominje ekspert u forenzičnoj reviziji, na temelju razmatranja potrebnih kvalifikacija takvog eksperta za otkrivanje prijevara moguće je angažirati forenzične revizore u skladu s potrebama eksternih revizora tijekom revizije financijskih izvještaja. Prema odredbama američkog Zakona Sarbanes-Oxley, revizijski odbor ima ovlasti angažirati neovisne savjetnike ili skupinu savjetnika koji pomažu revizijskom odboru u izvršavanju njegovih dužnosti, za što izdavatelj treba osigurati primjereno financiranje (Sarbanes-Oxley Act, 2002.). Ova se odredba može odnositi na korištenje usluga forenzičnog revizora ili tima forenzične revizije. U hrvatskom Zakonu o reviziji navodi se mogućnost angažiranja vanjskih stručnjaka koji nisu ovlašteni revizori za potrebe obavljanja revizije iz specifičnih područja. Za angažman takvih osoba potrebna je pisana suglasnost pravne osobe kod koje se obavlja revizija te je o angažiranju vanjskih stručnjaka potrebno u pisanom obliku obavijestiti i Hrvatsku revizorsku komoru. Međusobna prava i obveze između stranaka u tom angažmanu uređuju se ugovorom (Zakon o reviziji, članak 13.).

Dakle, s obzirom na to da Međunarodni revizijski standardi predviđaju mogućnost korištenja eksperta u reviziji financijskih izvještaja, i da je isto regulirano hrvatskim Zakonom o reviziji, mogućnost korištenja takvih eksperata nije upitna, već je problem što ne postoje takvi educirani specijalisti za prijevare. U slučaju potrebe za obavljanjem forenzične revizije, velike se revizorske tvrtke (tzv. Velika četvorka²) koriste uslugama specijalista iz drugih zemalja unutar svoje mreže. Stoga je u Republici Hrvatskoj potrebno potaknuti revizore da steknu specijalizaciju u području otkrivanja prijevara čime bi se hrvatskim poduzećima omogućilo korištenje usluga forenzične revizije. Tek po razvitku profesije forenzičnih revizora

² Velike revizorske tvrtke nazivaju se još i „Velika četvorka“ (engl. *Big Four*), djeluju u preko 150 zemalja svijeta te obavljaju reviziju najvećih svjetskih korporacija. Veliku četvorku čine tvrtke: PricewaterhouseCoopers, KPMG, Ernst & Young te Deloitte & Touche.

može se razmatrati uloga takvih stručnjaka u reviziji financijskih izvještaja. Tada se takvi specijalisti mogu uključiti u tim eksternih revizora, ili se može razmotriti korištenje njihovih usluga kao eksperta.

2.2. Obvezna forenzična revizija za sve subjekte od javnog interesa

DiPiazza et al. (2006) kao jednu od mogućih mjera otkrivanja prijevара razmatraju mogućnost uvođenja obvezne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa. Europska Direktiva 2006/43/EC navodi da zemlje članice u svojim zakonima moraju definirati koji su to subjekti od javnog interesa te da oni uobičajeno obuhvaćaju subjekte čijim se prenosivim vrijednosnicama trguje na reguliranom tržištu bilo koje zemlje članice, kreditne institucije i osiguravajuća društva. Također, zemlja članica može definirati da su poduzeća od javnog interesa i neki drugi subjekti ako oni imaju javni značaj zbog prirode svog poslovanja, veličine ili broja zaposlenih (Directive 2006/43/EC, 2006). Prema Zakonu o reviziji Republike Hrvatske, poduzeća od javnog interesa su (Zakon o reviziji, članak 27.): a) trgovačka društva čiji vrijednosni papiri kotiraju na burzi u prvoj kotaciji ili kotaciji javnih dioničkih društava, b) banke i druge financijske institucije iz članka 6. istoga Zakona, te c) trgovačka društva od posebnog državnog interesa čiji temeljni kapital prelazi 300,000.000,00 kuna prema Odluci Vlade Republike Hrvatske o popisu trgovačkih društava od posebnog državnog interesa. Prema istom Zakonu, članak 27. stavak 1., poduzeća od javnog interesa obvezna su osnovati revizijski odbor. Rezultati djelovanja revizijskog odbora u funkciji su otkrivanja i sprečavanja prijevара s obzirom na to da revizijski odbor prati postupak financijskog izvještavanja te prati učinkovitost sustava internih kontrola i rad interne i eksterne revizije, pa se stoga čini logičnim i obvezu provođenja forenzične revizije propisati za ista poduzeća.

DiPiazza et al. (2006) ističu kako je uvođenje obveze provođenja forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa najagresivnija mjera otkrivanja prijevара, slična policijskoj istrazi, te da je to vrlo skup i nametljiv način otkrivanja prijevара (DiPiazza et al., 2006). Međutim, uvođenjem takve odredbe u Zakon, forenzična revizija postala bi snažna mjera sprečavanja prijevара. Naime, kada bi sva javna poduzeća bila podložna ispitivanju poslovanja, posebice procesa financijskog izvještavanja, s ciljem otkrivanja prijevара, počinitelji prijevара trebali bi dobro promisliti prije nego počine prijevարne radnje jer bi postojala visoka vjerojatnost da njihova prijevара bude otkrivena. S obzirom na to da eksterna revizija financijskih izvještaja provodi svoja ispitivanja temeljem revizijskog uzorkovanja, počinitelji prijevара mogu pronaći način da prikriju svoju prijevարu od revizora. Posebice se to odnosi na prijevարu menadžmenta jer menadžment često može pro-

naći način da zaobiđe interne kontrole. Međutim, forenzični revizori su specijalizirani i educirani za otkrivanje raznih prijevornih shema te provode detaljnu istragu sve dokumentacije i ostalih dokaza, bez ograničenja u području vremenskog razdoblja koje se promatra te djelokruga istrage. Također, forenzični revizori ne provode reviziju na temelju načela značajnosti pa su i manji iznosi prijave predmetom istrage forenzične revizije.

Ovdje se postavlja nekoliko pitanja vezano za zakonsku obvezu provođenja forenzične revizije. Pretpostavlja se da će forenzični revizori sklopiti ugovor s poduzećem o obavljanju forenzične revizije, ali valja razmotriti po kojem će kriteriju poduzeća birati forenzične revizore. Također je bitno razmotriti mogu li revizorske tvrtke istovremeno pružati usluge forenzične revizije i revizije financijskih izvještaja istom klijentu te je u skladu s time potrebno dopuniti odredbe o revizijskim i nerevizijskim uslugama u Zakonu o reviziji. U tom je smislu manje složena opcija uključivanja forenzičnog revizora u tim eksternih revizora jer je njihov angažman već definiran revizijskim standardima i zakonima, što je uobičajena praksa kada se radi o bilo kojim stručnjacima koji su potrebni za kvalitetno provođenje revizije.

Huber (2012) ističe da forenzična revizija posjeduje brojne značajke potrebne za njeno priznavanje kao samostalne profesije, a ne kao podvrste unutar računovodstvene profesije. Stoga on navodi da se forenzična revizija trenutno nalazi na putu da postane profesija. Temeljem provedene detaljne analize tvrtki koje se bave forenzičnom revizijom u SAD-u, Huber (2011) ukazuje na problem kršenja kodeksa etike od strane pojedinih tvrtki jer njihovi djelatnici ili direktori ne posjeduju potrebne kvalifikacije za obavljanje forenzične revizije, ili ne objavljuju javno informacije o njihovim kvalifikacijama. Temeljem daljnjih istraživanja istog problema Huber (2012a) razmatra pitanje načina reguliranja profesije forenzičnih revizora te raspravlja o tri moguća rješenja – dobrovoljne aktivnosti korporacija, uspostavljanje neovisne agencije za akreditiranje korporacija i izdavanje certifikata, te regulatorna intervencija. Njegova razmatranja ne rezultiraju konačnim prijedlogom o tome koje rješenje valja usvojiti, već samo zaključuje da je najrealnije očekivati donošenje zakonske regulative o forenzičnoj reviziji na razini države.

Za ovaj je model uvođenja forenzične revizije upitno sljedeće: (1) Koje će profesionalno tijelo nadzirati provođenje forenzičnih revizija koje provode forenzični revizori (kontrolu kvalitete forenzične revizije i javni nadzor nad forenzičnom revizijom)?, (2) Kome će forenzični revizori podnositi svoja izvješća?, (3) U kojem je vremenskom razdoblju moguće provesti forenzičnu reviziju svih poduzeća od javnog interesa?, (4) Treba li u zakon uvesti neko razdoblje u okviru kojega se takva revizija periodički provodi? DiPiazza et al. (2006) predlažu da bi se forenzična revizija trebala provoditi „svakih tri do pet godina“ (DiPiazza et al., 2006). S obzirom na činjenicu da je provođenje forenzične revizije skupo, češće provođenje forenzične revizije (primjerice svake godine) ne bi bilo izvedivo kako zbog troškova

takve revizije kao i zbog ograničenosti kadra koji može provesti takve revizije za sve obveznike forenzične revizije. Stoga se u nastavku razmatra uvođenje drugačijih modela forenzične revizije, uključujući uvođenje iznenadne forenzične revizije.

2.3. Iznenadna forenzična revizija prema načelu slučajnog izbora za sve subjekte od javnog interesa

Forenzičnu je reviziju moguće propisati zakonom i na način da se uvede odredba kojom su sva poduzeća od javnog interesa podložna provođenju forenzične revizije prema načelu slučajnog izbora. DiPiazza et al. (2006) navode da je takav pristup manje agresivan i jeftiniji od forenzične revizije koja je obvezna za sva poduzeća od javnog interesa u razdoblju od tri do pet godina (DiPiazza et al., 2006). Istovremeno takva forenzična revizija ima isti učinak na počinitelje prijevera jer oni nikad ne znaju kada će doći red na istragu u njihovom poduzeću pa će uz takve odredbe prije odustati od prijevera zbog straha da će ona biti otkrivena. Iako bi kod takvog modela bilo otkriveno manje prijevera nego kod modela obvezne forenzične revizije za sve subjekte (DiPiazza et al., 2006), ipak bi bilo otkriveno više prijevera nego u okruženju u kojem takva revizija nije propisana. DiPiazza et al. (2006) navode da bi obvezu provođenja forenzične revizije prema načelu slučajnog izbora mogle uvesti burze u svojim zahtjevima za izdavatelje. U tom bi slučaju mogućnost provođenja forenzične revizije bila ograničena samo na poduzeća koja kotiraju na burzi (DiPiazza et al., 2006). Prema ovom bi modelu manje subjekata bilo podložno provođenju forenzične revizije što dodatno umanjuje broj otkrivenih prijevera u odnosu na model u kojem je forenzična revizija propisana za sve subjekte od javnog interesa. S druge strane, ponovno se postavljaju ista pitanja kao i kod prethodnog modela. Je li onda burza tijelo koje provodi nadzor nad obavljenom forenzičnom revizijom? Dostavljaju li se izvješća o provedenoj forenzičnoj reviziji burzi i objavljuju li se javno? Sve su to pitanja na koja je potrebno dati odgovor prije uvođenja ovakvog modela u praksu. U nastavku se analiziraju neki od mogućih modela uvođenja forenzične revizije koji ne uključuju uvođenje zakonske obveze njenog provođenja.

2.4. Reaktivna ili proaktivna forenzična revizija na zahtjev dioničara

Forenzična revizija povezana s prijevernim financijskim izvještavanjem provodi se prvenstveno u korist investitora i ostalih interesno-utjecajnih skupina čije odluke ovise o objavljenim financijskim izvještajima promatranog subjekta. Ako

u takvim izvještajima postoje netočne informacije nastale uslijed prijevare, korisnici će donijeti pogrešne poslovne odluke, što može izazvati negativne posljedice. Jedno od rješenja kojim se može povećati broj slučajeva otkrivene prijevare jest i mogućnost korištenja usluga forenzične revizije. Međutim, forenzična revizija ne mora nužno biti propisana Zakonom ili pravilima burze, već se ona može provesti i na osnovi zahtjeva dioničara koji žele steći uvid u stvarnu situaciju poduzeća. Prema DiPiazza et al. (2006), „moguće je dozvoliti dioničarima da odluče o intenzitetu napora koji revizori ulažu u otkrivanje prijevare. Dioničari bi mogli takvu odluku donijeti na osnovi pisanih materijala u kojima se navode troškovi svih vrsta revizija, kao i prethodno iskustvo poduzeća vezano za prijevare. Tada bi na osnovi različitih ponudjenih modela odbori direktora ili revizijski odbori, kao predstavnici dioničara, mogli odlučiti o intenzitetu i razini otkrivanja prijevara.“ (DiPiazza et al., 2006). Takav bi model mogao biti učinkovit s obzirom na to da ne izaziva visoke troškove u svim poduzećima od javnog interesa, već samo u onim poduzećima u kojima dioničari žele višu razinu pouzdanja u financijske izvještaje poduzeća. Međutim, dioničarima bi tada valjalo ponuditi i druge opcije provođenja forenzične revizije. Naime, čak i u onim poduzećima u kojima još ne postoji sumnja u nastanak prijevare, moguće je zatražiti usluge forenzične revizije. Kako su forenzični revizori upoznati s brojnim prijevarnim shemama koje mogu nastati u poduzeću te imaju u tome mnogo više iskustva od internih i eksternih revizora, dioničari mogu zatražiti od forenzičnih revizora i provođenje proaktivne forenzične revizije, odnosno, snimanje postojećeg stanja u poduzeću u smislu funkcioniranja internih kontrola te izdavanje mišljenja u svom izvještaju o mogućim poboljšanjima i provedbi dodatnih mjera sprečavanja prijevara. I takva bi forenzična revizija pridonijela sprečavanju nastanka prijevare u poduzeću, a istovremeno bi bila i mjera jačanja povjerenja dioničara i ostalih interesno-utjecajnih skupina u proces financijskog izvještavanja poduzeća i reviziju financijskih izvještaja. U slučaju ovakvog modela forenzične revizije, u Zakon o reviziji mogla bi se ugraditi samo dodatna funkcija revizijskog odbora kojom bi se od odbora zahtijevalo da razmotri potrebu provođenja forenzične revizije.

2.5. Forenzična revizija na osnovi dojave ili sumnje u postojanje prijevare

Zakon Sarbanes-Oxley iz 2002. u SAD-u navodi da revizijski odbor mora uspostaviti procedure za zaprimanje i rješavanje anonimnih dojava koje se odnose na područje računovodstva ili revizije. Također, revizijski odbor ima ovlasti angažirati neovisne savjetnike ili skupinu savjetnika koji pomažu revizijskom odboru u izvršavanju njegovih dužnosti (Sarbanes-Oxley Act, 2002). Dakle, taj zakon predviđa mogućnost korištenja usluga forenzičnih revizora. Ovaj je model vrlo sličan onom u kojem dioničari i revizijski odbor odlučuju o korištenju usluga revizije,

samo što je prethodni model više proaktivan, odnosno ne mora nužno postojati opravdana sumnja u postojanje prijevare da bi dioničari zatražili provođenje takve revizije, dok je ovaj model više reaktivan. Ovdje se usluge forenzičnog revizora koriste isključivo na temelju zaprimljenih dojava što izaziva mnogo niže troškove za subjekte od javnog interesa, odnosno, forenzična se revizija provodi samo u onim subjektima u kojima postoji opravdana sumnja da je prijevarena već nastala ili da će nastati. Da bi ovakva mjera bila učinkovita, potrebno je u zakon uključiti odredbe kojima se potiče praksa prijavljivanja nezakonitih i neetičnih radnji pojedinca ili skupine u poduzeću. Konkretno, potrebno je da revizorski odbor usvoji sustav zaprimanja anonimnih dojava, da na primjeren način istraži takve dojava te da osigura zaštitu zviždača od nastupanja negativnih posljedica zbog poduzimanja čina prijavljivanja prijevare. Također, potrebno je od revizijskog odbora zahtijevati da razmotri korištenje usluga forenzičnog revizora, čime se osigurava da poduzeće na osnovi dojava angažira osobe koje su najstručnije u tom području. U nedostatku te odredbe u zakonu, revizijski odbor može biti nepotrebno ograničen samo na reviziju prijevare koju mogu provesti interni i/ili eksterni revizori, a koji nisu educirani u jednakoj mjeri kao i forenzični revizori za otkrivanje prijevare. Na osnovi ovakvih odredbi zakona, menadžment i zaposlenici rjeđe će se odlučiti počinuti prijevare ako znaju da ih netko od ostalih zaposlenika, kupaca, dobavljača ili drugih stranaka može prijaviti. Uz uvođenje ovakvih zakonskih mjera, menadžment bi morao promicati korištenje mehanizma anonimne dojava, kao i svojim primjerom promicati etično ponašanje u poduzeću.

3. Rezultati istraživanja o forenzičnoj reviziji kao mjeri sprečavanja i otkrivanja prijevare u Republici Hrvatskoj

Na osnovi razmatranja o učinkovitosti forenzične revizije kao mjere otkrivanja i sprečavanja prijevare, pojavila se potreba provođenja empirijskog istraživanja o korisnosti forenzične revizije u hrvatskom gospodarstvu. Pri tome je cilj istraživanja bio ispitati koliko je forenzična revizija učinkovita u sprečavanju i otkrivanju prijevare za poduzeća od javnog interesa. Hipoteza koja je testirana pri tome glasi: „Učinkovita mjera sprečavanja i otkrivanja prijevare uvođenje je forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa, uz uvjet da se iznenadno provodi.“ Ta je hipoteza testirana na dva područja: (1) učinkovitost forenzične revizije za sprečavanje prijevare i (2) učinkovitost forenzične revizije za otkrivanje prijevare. Tako se u nastavku prikazuju rezultati istraživanja te se daje prijedlog moguće prakse forenzične revizije za hrvatsko gospodarstvo.

Empirijsko je istraživanje provedeno metodom anketiranja na uzorku od 300 ispitanika, od čega je po 100 ispitanika iz različitih skupina: dioničari, osobe upu-

ćene u financije dioničkog društva (najčešće financijski direktori, direktori financija i računovodstva kao i članovi uprave, a u manjem broju slučajeva konzultanti ili pomoćnici direktora/uprave) i aktivni ovlašteni revizori.

Kao okvir za izbor uzorka dioničkih društava korišten je njihov popis koji se objavljuje na internetskim stranicama Registra trgovačkih društava Hrvatske gospodarske komore. Svi dioničari dioničkih društava u Republici Hrvatskoj činili su okvir za izbor uzorka dioničara. Ovako široko definiran okvir uzorka korišten je da se osiguraju odgovori dioničara koji imaju vrlo velik udio u vlasništvu poduzeća, kao i onih koji imaju vrlo mali udio u vlasništvu poduzeća. Revizori su fizičke osobe koje imaju položen revizorski ispit, ali je važno da su aktivni, odnosno da u praksi obavljaju revizijske poslove. Na internetskim stranicama Hrvatske revizorske komore objavljen je Registar aktivnih ovlaštenih revizora kojih je 11. studenog 2010. godine bilo 497. Njihov popis činio je okvir za izbor uzorka revizora.

Strategija uzorkovanja definirana je kao određeni način izbora uzorka elementa iz okvira izbora, pri čemu uzorak može biti statistički, odnosno slučajni uzorak, ili nestatistički. Za potrebe odabira uzorka ovog istraživanja koristio se slučajni uzorak. Vjerojatnost izbora jednaka je za svaki element jer su unaprijed poznate konačne liste dioničkih društava, dioničara dioničkih društava, kao i revizora. Anketa je za dionička društva i dioničare provedena putem elektroničke pošte, pri čemu su prikupljeni odgovori na anketne upitnike iz 100 dioničkih društava i od 100 dioničara. S popisa je dioničkih društava korištenjem generatora slučajnih brojeva odabrano po 250 društava, očekujući stopu odziva od najviše 45%, kako bi se u konačnici prikupili odgovori od 100 ispitanika. Generator slučajnih brojeva korišten je kako bi se u uzorku osigurala distribucija društava prema raznim kriterijima (udjelu vlasništva, veličini, djelatnosti, spolu, dobi i slično). Dioničari su prikupljeni korištenjem tzv. „Snowball“ metode, pri čemu se kontaktiranjem jednog dioničara prikupljaju, osim odgovora na pitanja u anketnom upitniku, i podaci o drugim dioničarima koji su poznati ispitaniku, a koji bi bili voljni pristati na anketiranje. Ankete za treću izvještajnu jedinicu, aktivne ovlaštene revizore, distribuirane su ispitanicima tijekom dvodnevnog stručnog savjetovanja ovlaštenih revizora u listopadu 2010. godine. Savjetovanje je organizirala Hrvatska revizorska komora u skladu s Pravilnikom o stalnom stručnom usavršavanju ovlaštenih revizora, a savjetovanju je prisustvovalo oko 470 aktivnih ovlaštenih revizora. Ankete su distribuirane svim aktivnim ovlaštenim revizorima te je tim putem prikupljeno 100 odgovora.

Da bi se stekao dodatni uvid u značajke ispitanika, revizori su zamoljeni da istaknu koliko godina revizorskog iskustva imaju do sada, i koliko su revizija do sada proveli. Najveći broj revizora ima između 10 i 20 godina revizorskog iskustva (45%), a slijedi skupina revizora koja ima između 5 i 10 godina iskustva (28%). Najveći broj revizora proveo je do 50 revizija (26%), te između 50 i 100 revizija

(26%). Prosječno radno iskustvo u revizorskoj profesiji je 12,28 godina, uz standardnu devijaciju od 6,681 godina. Prosječan broj provedenih revizija je 136,91, uz standardnu devijaciju od 143,541 reviziju. Promatrajući koeficijente varijacije može se uočiti da je disperzija broja provedenih revizija mnogo veća od disperzije broja godina u revizorskoj profesiji.

Dionička društva u kojima su zaposlene osobe koje su sudjelovale u istraživanju u najvećem broju slučajeva imaju od 50 do 250 zaposlenih, pa se sukladno Zakonu o računovodstvu smatraju srednje velikim društvima. Od djelatnosti je najzastupljenija prerađivačka industrija koju čini 25% dioničkih društava, a slijede hoteli i restorani sa 20% dioničkih društava iz uzorka, prijevoz, skladištenje i veze (16%), trgovina na veliko i malo (15%) te građevinarstvo (12%). Dionička društva u najvećem broju slučajeva posluju od deset do 50 godina (52%), a slijede poduzeća s impresivnom tradicijom od 50 do 100 godina (30%). S obzirom na vlasništvo, najveći je udio dioničkih društava s više od 50% privatnog kapitala, gdje su većinski vlasnici domaće fizičke osobe.

Uvidom u demografske značajke pojedinih skupina kao i svih ispitanika zajedno, utvrđeno je da je u istraživanju sudjelovalo 49% muškaraca i 51% žena, pri čemu je sličan omjer u sve tri skupine ispitanika. Do 25 godina je u svim skupinama zajedno 6% ispitanika, od čega je najveći broj tako mladih ispitanika u skupini dioničara. Takav udio ispitanika je razumljiv, jer se mlađe osobe često odlučuju na ulaganje u dionice, dok je u toj dobi ujedno teško doći na položaj voditelja odjela za financije i/ili računovodstvo ili steći certifikat ovlaštenog revizora. Ostale dobne skupine podjednako su raspoređene, tako da je po jedna četvrtina ispitanika u dobi od 26 do 35 godina i u dobi od 36 do 45 godina. Jedna trećina ispitanika je u dobi od 46 do 55 godina, a nešto više od jedne desetine ispitanika ima više od 56 godina. S obzirom na obrazovanje, najveći broj ispitanika ima završen fakultet (70%), dok je onih koji imaju završenu srednju školu samo 3% i to u skupini dioničara. Osobe koje imaju završenu višu školu su iz skupine dioničara i dioničkih društava, i čine 10% uzorka. Magisterij i/ili doktorat ima završeno 17% ispitanika.

Da bi se ispitalo u kojoj je mjeri forenzična revizija shvaćena kao učinkovita mjera sprečavanja i otkrivanja prijevara, ispitanici su zamoljeni da navedu za koja bi sve poduzeća valjalo zakonom propisati forenzičnu reviziju (tablica 1. i slika 1.). Najveći broj ispitanika smatra da bi to valjalo učiniti za sva dionička društva, a takvog stava su i revizori kao i dioničari. Osim za dionička društva, ispitanici smatraju da bi forenzična revizija bila korisna i za banke te ostale financijske institucije, što potvrđuje tezu da je forenzična revizija potrebna za poduzeća od javnog interesa jer se upravo spomenute institucije prema Zakonu o reviziji smatraju subjektima od javnog interesa.

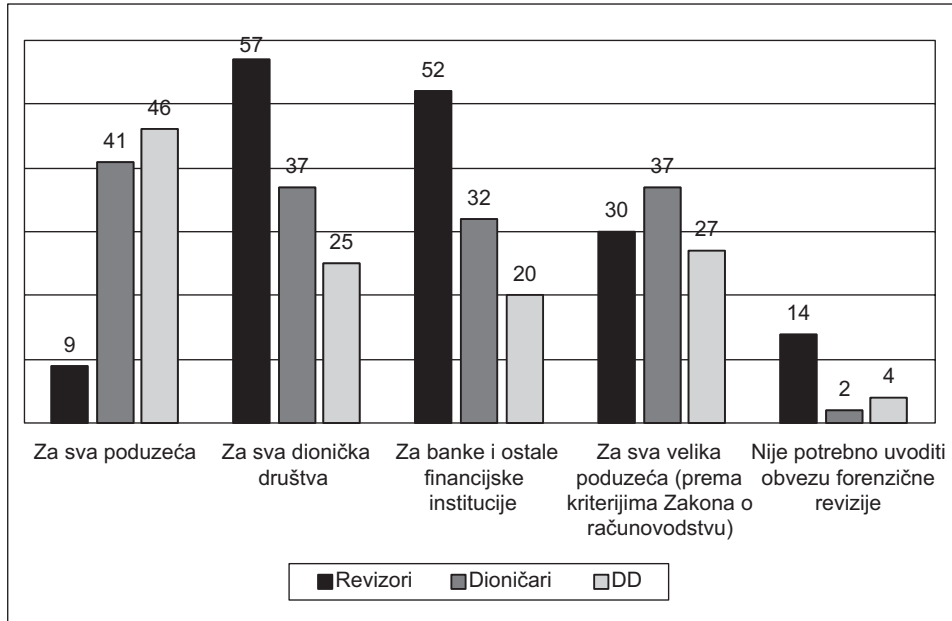
Tablica 1.

**PODUZEĆA ZA KOJA BI VALJALO PROPISATI OBVEZNU
FORENZIČNU REVIZIJU PREMA MIŠLJENJU ISPITANIKA**

Obvezna forenzična revizija	Sveukupno	Revizori	Dioničari	d.d.
Za sva poduzeća	96	9	41	46
Za sva dionička društva	119	57	37	25
Za banke i ostale financijske institucije	104	52	32	20
Za sva velika poduzeća (prema Zakonu o računovodstvu)	94	30	37	27
Ne treba uvoditi obvezu forenzične revizije	20	14	2	4

Slika 1.

**PODUZEĆA U KOJIMA BI VALJALO UVESTI ZAKONOM OBVEZNU
FORENZIČNU REVIZIJU PREMA MIŠLJENJU TRI SKUPINE ISPITANIKA
– REVIZORI, DIONIČARI I DIONIČKA DRUŠTVA**

Aspekt forenzične revizije kao mjere za sprečavanje prijevare provjeren je tako da su ispitanici zamoljeni da ocijene učinkovitost pet mjera za sprečavanje prijevара od 1 do 5 (1 – potpuno neučinkovito, 5 – jako učinkovito):

Najvišu ocjenu dobila je mjera „Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom godišnje“ za sve tri skupine ispitanika. Ostale mjere podrazumijevaju da se forenzična revizija provodi ili najavljeno ili u sklopu redovite revizije, te su očito ispitanici prepoznali kako bi se u tom slučaju učinak forenzične revizije znatno smanjio.

Tablica 2.

**PROSJEČNE OCJENE UČINKOVITOSTI MJERA FORENZIČNE REVIZIJE
 ZA SPREČAVANJE PRIJEVARA U HRVATSKOM GOSPODARSTVU (1 –
 NEUČINKOVITA MJERA, 5 – JAKO UČINKOVITA MJERA)**

	Sveukupno	Revizori	Dioničari	d.d.
Uključivanje forenzičnog revizora prilikom redovite revizije financijskih izvještaja za poduzeća od javnog interesa (H1-1)	3,85	3,37	4,03	4,12
Obveza provođenja najavljene forenzične revizije jednom godišnje za sva poduzeća od javnog interesa (H1-2)	3,58	3,32	3,65	3,77
Obveza provođenja najavljene forenzične revizije jednom u dvije godine za sva poduzeća od javnog interesa (H1-3)	3,26	3,16	3,22	3,37
Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom godišnje (H1-4)	4,09	3,61	4,45	4,18
Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom u dvije godine (H1-5)	3,65	3,38	3,81	3,74

Aspekt forenzične revizije kao mjere za otkrivanje prijevare provjeren je tako da su ispitanici zamoljeni da ocijene učinkovitost šest mjera otkrivanja prijevara od 1 do 5 (1 – potpuno neučinkovito, 5 – jako učinkovito).

Ponovno je, kao i za sprečavanje prijevara, najvišu ocjenu dobila mjera „Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa“ za sve tri skupine ispitanika (tablica 3). Kao i za sprečavanje prijevara, ispitanici su zaključili da bi se učinak forenzične revizije za otkrivanje prijevara znatno smanjio jer ostale mjere podrazumijevaju da se forenzična revizija provodi ili najavljeno ili u sklopu redovite revizije.

Tablica 3.

PROSJEČNE OCJENE UČINKOVITOSTI MJERA FORENZIČNE REVIZIJE
ZA OTKRIVANJE PRIJEVARA U HRVATSKOM GOSPODARSTVU (1 –
NEUČINKOVITA MJERA, 5 – JAKO UČINKOVITA MJERA)

	Sveukupno	Revizori	Dioničari	d.d.
Uključivanje forenzičnog revizora prilikom redovite revizije financijskih izvještaja za poduzeća od javnog interesa (H1-1)	3,74	3,26	3,85	4,09
Obveza provođenja najavljene forenzične revizije jednom godišnje za sva poduzeća od javnog interesa (H1-2)	3,51	3,22	3,53	3,76
Obveza provođenja najavljene forenzične revizije jednom u dvije godine za sva poduzeća od javnog interesa (H1-3)	3,33	3,11	3,18	3,69
Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom godišnje (H1-4)	3,96	3,46	4,21	4,17
Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom u dvije godine (H1-5)	3,71	3,30	3,89	3,90
Edukacija eksternih i internih revizora za forenzične revizore (H1-6)	4,10	3,80	4,24	4,25

Za prikupljene odgovore provedena je ANOVA analiza (tablica 4 i 6) kako bi se utvrdio je li pronađena razlika statistički značajna. Pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između prosječnih ocjena učinkovitosti mjera za sprečavanje i otkrivanje prijevара uz 1% vjerojatnosti.

Tablica 4.

ANOVA ANALIZA RAZLIKE PROSJEČNIH OCJENA UČINKOVITOSTI
MEHANIZMA FORENZIČNE REVIZIJE ZA SPREČAVANJE PRIJEVARA
U GOSPODARSTVU

	Suma kvadrata	df	Prosjek kvadrata	F	P-vrijednost
Između grupa	113,266	4	28,317	20,485	0,000*
Unutar grupa	2001,626	1448	1,382		
Ukupno	2114,892	1452			

* statistički značajno uz 1% vjerojatnosti

Nadalje, da bi se utvrdilo između kojih mjera postoji statistički značajna razlika s obzirom na prosječne ocjene učinkovitosti mjera sprečavanja prijevара, proveden je post hoc Scheffe test (tablica 5) koji je pokazao da se prosječne ocjene statistički značajno uz 1% vjerojatnosti razlikuju za mjeru „Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom godišnje“ u odnosu na ostale mjere.

Tablica 5.

POST HOC SCHEFFE TEST RAZLIKE PROSJEČNIH OCJENA
 UČINKOVITOSTI MEHANIZMA FORENZIČNE REVIZIJE ZA
 SPREČAVANJE PRIJEVARA U GOSPODARSTVU

	H1-1	H1-2	H1-3	H1-4	H1-5
H1-1	1	0,116	0,000*	0,181	0,379
H1-2		1	0,023**	0,000*	0,979
H1-3			1	0,000*	0,003*
H1-4				1	0,000*
H1-5					1

* statistički značajno uz 1% vjerojatnosti

**statistički značajno uz 5% vjerojatnosti

Najveću prosječnu ocjenu dobila je mjera „Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom godišnje“, pa je provedena ANOVA analiza da bi se utvrdilo je li pronađena razlika statistički značajna (tablica 6). Pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između prosječnih ocjena učinkovitosti mjera za otkrivanje prijevара uz 1% vjerojatnosti.

Tablica 6.

ANOVA ANALIZA RAZLIKE PROSJEČNIH OCJENA UČINKOVITOSTI
 MEHANIZMA FORENZIČNE REVIZIJE ZA OTKRIVANJE PRIJEVARA
 U GOSPODARSTVU

	Suma kvadrata	df	Prosjek kvadrata	F	P-vrijednost
Između grupa	153,247	5	30,649	22,441	0,000*
Unutar grupa	2387,403	1748	1,366		
Ukupno	2540,650	1753			

* statistički značajno uz 1% vjerojatnosti

Da bi se utvrdilo između kojih mjera postoji statistički značajna razlika s obzirom na prosječne ocjene učinkovitosti mjera za otkrivanje prijevара u gospodarstvu, proveden je post hoc Scheffe test (tablica 7) koji je pokazao kako se prosječne ocjene statistički značajno uz 1% vjerojatnosti razlikuju za mjeru „Obveza iznenadne forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa jednom godišnje“ u odnosu na ostale mjere.

Tablica 7.

POST HOC SCHEFFE TEST RAZLIKE PROSJEČNIH OCJENA
UČINKOVITOSTI MEHANIZMA FORENZIČNE REVIZIJE ZA
OTKRIVANJE PRIJEVARA U GOSPODARSTVU

	H1-1	H1-2	H1-3	H1-4	H1-5	H1-6
H1-1	1	0,314	0,000*	0,425	0,999	0,017**
H1-2		1	0,062	0,001*	0,544	0,000*
H1-3			1	0,000*	0,000*	0,000*
H1-4				1	0,000*	0,000*
H1-5					1	0,000*
H1-6						1

* statistički značajno uz 1% vjerojatnosti

**statistički značajno uz 5% vjerojatnosti

Može se zaključiti da je prikazana analiza pokazala kako je iznenadna forenzična revizija učinkovita u sprečavanju i otkrivanju prijevара za poduzeća od javnog interesa, čime je potvrđena hipoteza ovoga rada. Ispitanici su upravo iznenadnu forenzičnu reviziju ocijenili najvišim ocjenama, pa je razlika statistički značajna između ove mjere i ostalih predloženih mjera, primjerice najavljene forenzične revizije.

4. Ograničenja u primjeni modela djelovanja forenzične revizije u Republici Hrvatskoj

Trenutno postoji nekoliko ograničenja zbog kojih u Republici Hrvatskoj nije moguće koristiti usluge forenzičnih revizora sa ciljem sprečavanja i otkrivanja prijevара, a koje se navode u nastavku. Kao prvo, postoji nedostatak kadrova koji mogu provesti takvu reviziju s obzirom na to da u Republici Hrvatskoj ne postoji organizirana edukacija za forenzične revizore niti je tko već stekao međunarodno

priznati certifikat ovlaštenog ispitivača prijave (CFE) koji izdaje ACFE. Osim toga, postoje neka otvorena pitanja oko organiziranja takve forenzične revizije, o čemu se prethodno u radu raspravljalo, kao i problem visokih troškova organiziranja takve revizije za sve subjekte od javnog interesa na godišnjoj razini. Stoga su se u ovom radu kao prihvatljivi modeli uvođenja forenzične revizije razmatrali modeli prema kojima se forenzični revizor uključuje u sam proces revizije financijskih izvještaja, kao i forenzična revizija koja se provodi na zahtjev dioničara ili na osnovi dojave/sumnje u postojanje prijave. S obzirom na to da su rezultati istraživanja pokazali da dioničari forenzičnu reviziju vide kao učinkovitu mjeru sprečavanja i otkrivanja prijave, ista može izazvati veće učinke u tim područjima ukoliko je zakonom regulirana. Drugim riječima, da bi forenzična revizija postala snažna mjera sprečavanja prijave, nužno je da zakon navodi mogućnost korištenja forenzične revizije u slučajevima kada postoji opravdana sumnja da se takva revizija provede s ciljem otkrivanja prijave ili s ciljem opovrgavanja sumnji u postojanje prijave. Stoga se ovdje preporuča primjena modela uvođenja forenzične revizije na osnovi dojave ili sumnje u prijavu. U svijetu se upravo putem anonimne dojave otkrije najveći broj prijave (ACFE, 2012), što pokazuju statistike globalnog istraživanja o prijavama prikupljene od 2009. do 2012. godine.

Model provedbe forenzične revizije na osnovi dojave ne izaziva visoke troškove za sva društva i ne izaziva velike promjene u regulativi i organizaciji forenzične revizije, već samo omogućuje zaposlenicima, kupcima, dobavljačima, dioničarima i ostalim zainteresiranim strankama da prijave svoje sumnje o nastanku prijave u pojedinom subjektu. Još jedna prednost takvog modela forenzične revizije očituje se u tome što se provodi iznenadno, odnosno počinitelj prijave ne može predvidjeti hoće li, i kada, u poduzeće doći forenzični revizor. Konkretno, u Republici Hrvatskoj je za uvođenje ovog modela forenzične revizije potrebno poduzeti sljedeće korake: (1) u Zakon o reviziji potrebno je uvesti zahtjev da revizijski odbor uspostavi procedure za zaprimanje anonimnih dojava, (2) u Zakon o reviziji potrebno je uvesti odredbu kojom se od revizijskog odbora zahtijeva da razmotri korištenje usluga forenzične revizije i/ili isto uvesti u zahtjeve burze za njezine izdatelje, (3) zakonom je potrebno regulirati mjere zaštite zviždača, (4) propisati strože kaznene mjere za počinitelje prijave te (5) potaknuti razvoj profesije forenzičnih revizora. Time forenzična revizija poprima ulogu značajne mjere sprečavanja i otkrivanja prijave u hrvatskom gospodarstvu.

5. Zaključak

Prema mišljenju ispitanika, iznenadna forenzična revizija učinkovita je mjera sprečavanja i otkrivanja prijave za poduzeća od javnog interesa. Ispitanici su

iznenadnu forenzičnu reviziju ocijenili najvišim ocjenama, te je razlika statistički značajna između ove mjere i ostalih predloženih mjera, primjerice najavljenе godišnje forenzične revizije. Metodom specijalizacije i komparacije u radu je također razmotreno nekoliko različitih modela uvođenja forenzične revizije kao mjere sprečavanja i otkrivanja prijevара, sagledani su i uvaženi stavovi pojedinih autora, kao i relevantne činjenice i preporuke izložene u međunarodnim studijama u području forenzične revizije. Na osnovi svega navedenog, može se u potpunosti prihvatiti hipoteza ovoga rada koja pretpostavlja da je uvođenje forenzične revizije za sva poduzeća od javnog interesa učinkovita mjera sprečavanja i otkrivanja prijevара, ukoliko se iznenadno provodi.

LITERATURA:

1. ACFE. (2010). Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, 2010 Global Fraud Study, dostupno na: <http://www.acfe.com/rtn/rtn-2010.pdf>, 21.12.2010.
2. ACFE. (2012). Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, 2012 Global Fraud Study, dostupno na: <http://www.acfe.com/rtn.aspx>, 21.02.2013.
3. Albrecht, S. W., et al. (2009). *Fraud Examination*, 3. izdanje. International student edition. Mason: South-Western Cengage Learning.
4. Arens, A. A., Loebbecke, J. K. (1997). *Auditing: An Integrated Approach*. New Jersey: Prentice Hall.
5. Chukwunedu, O. S., Okoye, E. I. (2011). "Forensic Accounting and Audit Expectation Gap - The Perception of Accounting Academics", 1. rujna 2011, dostupno na: <http://ssrn.com/abstract=1920865>, 17.2.2013.
6. Crumbley, D. L., Heitger, L. E., Smith, G. S. (2007). *Forensic and Investigative Accounting*, 3. izdanje. Chicago: CCH.
7. DiGabriele, J. A. (2009). "Implications of regulatory prescriptions and audit standards on the evolution of forensic accounting in the audit process", *Journal of Applied Accounting Research*, (10), 2: 109-121. Dostupno u Emerald korisničkoj bazi, <http://www.emeraldinsight.com/>
8. DiPiazza, S. A. et al. (2006). "Global Capital Markets and the Global Economy: A Vision From the CEOs of the International Audit Networks", Paris: Global Public Policy Symposium, 7-8 November. Preuzeto s: http://www.globalpublicpolicysymposium.com/CEO_Vision.pdf, 20.11.2007.
9. Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts,

- amending Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC and repealing Council Directive 84/253/EEC. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu>, 8.1.2011.
10. Dunn, J. (1996). *Auditing: Theory and Practice*. London: Prentice Hall.
 11. Forensic and Litigation Services Committee and Fraud Taks Force (2004). "Forensic Services, Audits, and Corporate Governance: Bridging the Gap", Discussion Memorandum: AICPA, dostupno na: www.aicpa.org, 19.10.2008.
 12. <http://eur-lex.europa.eu>, Acces to European Union law
 13. <http://pcaobus.org/>, PCAOB
 14. <http://www.acfei.com/>, American College of Forensic Examiners Institute (ACFEI)
 15. <http://www.aicpa.org/>, AICPA
 16. <http://www.emeraldinsight.com/>, Emerald
 17. <http://www.globalpublicpolicysymposium.com/>
 18. <http://www.nacva.com>, National Association of Certified Valuators and Analysts
 19. <http://www.nn.hr/>, Narodne novine
 20. <http://www.pobauditpanel.org/>, POB
 21. Huber, D. (2011). "A Comparison of Forensic Accounting Corporations in the United States". *Journal of Accounting, Ethics & Public Policy*, Vol. 12, No. 3, 2011. Dostupno na: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2029729>, 17.2.2013.
 22. Huber, D. (2012). "Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?" (April 17, 2012). *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, Vol. 4, No. 1, 2012. Dostupno na: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2041755>, 15.2.2013.
 23. Huber, D. (2012a). "Should the forensic accounting profession be regulated?" Research in Accounting Regulation, Available online 12 December 2012, ISSN 1052-0457, 10.1016/j.racreg.2012.11.006., dostupno na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1052045712000495>, 17.2.2013.
 24. Klikovac, A. (2011). *Uloga revizije u otkrivanju prijevара kao pretpostavka stabilnosti tržišta kapitala*. Zagreb, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doktorska disertacija.
 25. *Međunarodni revizijski standardi, Međunarodni standardi kontrole kvalitete, Međunarodne smjernice revizijske prakse*. (2010) Prijevod s engleskog jezika. Zagreb: Hrvatska revizorska komora.
 26. Narodne novine (2005). *Zakon o reviziji*. Zagreb: Narodne novine.
 27. Narodne novine (2008). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o reviziji*. Zagreb: Narodne novine.

28. PCAOB Standing Advisory Group (2007). "Panel discussion – Forensic audit procedures". Dostupno na: <http://pcaobus.org>, 12.1.2011.
29. Public Oversight Board (2000). "Panel on Audit Effectiveness, Report and Recommendations". Dostupno na: <http://www.pobauditpanel.org/>, 12.1.2011.
30. Rezaee, Z. (2002). *Financial Statement Fraud: Prevention and Detection*, New York: Wiley.
31. Sarbanes-Oxley Act of 2002 (2002). "An Act to protect investors by improving the accuracy and reliability of corporate disclosures made pursuant to the securities laws, and for other purposes", Public Law 107-204-July 30. Dostupno na: <http://pcaobus.org>, 3.1.2011.
32. Scheck, H., Scheck, V. (2008). "Roles of CPAs and forensic accountants in corporate investigations". Accountingweb, January 2008., dostupno na: www.accountingweb.com, 17.2.2013.
33. Silverstone, H., Sheetz, M. (2007). *Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts*, 2. izdanje. Hoboken: Wiley.
34. Singleton, T., et al. (2006). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, 3. izdanje. Hoboken: Wiley.
35. Vona, L. (2008). *Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program*, Hoboken: Wiley.
36. Wells, J. T. (2008). *Principles of Fraud Examination*, 2. izdanje. Hoboken: John Wiley & Sons.

ANALYSIS OF POSSIBLE FORENSIC AUDIT MODELS IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Summary

The profession of certified fraud examiners began to expand in the last decade, alongside the profession of external auditors. This paper explains the role of forensic auditors, based on the comparison of definitions from various authors. The purpose of this paper is to analyze several different models of implementing forensic audit for public interest entities, and to discuss the perspectives of implementing forensic audit into the Croatian audit practice. Based on the results of the empirical research conducted in the Republic of Croatia, it has been determined that forensic audit is viewed as effective in fraud prevention and detection, if performed unexpectedly. Therefore, the main hypothesis of this paper has been confirmed. Also, the possibilities of implementing forensic audit in the Republic of Croatia are discussed in this paper, as well as current limitations.

Key words: forensic audit, financial statement audit, fraud detection, fraud prevention